

ทุน วัง คลัง

สมรภูมิเศรษฐกิจ
การเมืองไทย
กับประชาธิปไตย
ที่ไม่ลงหลักปักฐาน

(ยักษ์ตัว) หนา

วิษณุ สนิตวิเศษ และวิสรุภา จันทเขต

MODERN
POLITICS

MATICHONBOOK

คุณ วัง คลัง (ศักดิ์) นาม:

สมรภูมิเศรษฐกิจการเมืองไทย
กับประชาธิปไตยที่ไม่หลงหลักปักฐาน

ทุน ว่าง คลัง (ค้ำถัด) นา:
สมรภูมิเศรษฐกิจการเมืองไทย
กับประชาธิปไตยที่ไม่ลงหลักปักฐาน

อภิชาติ สกิตนึรามัย
และอิสร์กุล อุณหเขต

ทุน วัง คลัง (ศักดิ์) นานา: สมรภูมิเศรษฐกิจการเมืองไทยกับประชาธิปไตย
ที่ไม่ลงหลักปักฐาน • อภินิหาร สถิตินิรามัย และอิสรกุล อุณหเขต

พิมพ์ครั้งที่ 1 : สำนักพิมพ์มติชน, ตุลาคม 2564

พิมพ์ครั้งที่ 2 : สำนักพิมพ์มติชน, ธันวาคม 2564

ราคา 380 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

อภินิหาร สถิตินิรามัย, ทุน วัง คลัง (ศักดิ์) นานา: สมรภูมิเศรษฐกิจการเมืองไทย
กับประชาธิปไตยที่ไม่ลงหลักปักฐาน, พิมพ์ครั้งที่ 2.-กรุงเทพฯ : มติชน, 2564. 344 หน้า.

1. การคลัง--ไทย. 2. ไทย--การเมืองและการปกครอง.

I. อิศรกุล อุณหเขต, ผู้แต่งร่วม. II. ชื่อเรื่อง.

336.593

ISBN 978 - 974 - 02 - 1760 - 2

สำนักพิมพ์มติชน | www.matchonbook.com

ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คคะนาค, สุพจน์ แจ่มเร็ว, สุชาติ ศรีสุวรรณ,
ไพรัตน์ พงศ์พานิชย์, นงนุช สิงหเดชะ

ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : มณฑล ประภากรเกียรติ

รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : รุจิรัตน์ ทิมวัฒน์, สุภาชัย สุชาติสุธาธรรม

บรรณาธิการบริหาร : สุลักษณ์ บุญปาน • หัวหน้ากองบรรณาธิการ : ชนมน วังทิพย์

บรรณาธิการเล่ม : ปิยะวัฒน์ สีแดงสูง • นักศึกษาฝึกงาน : สุดารัตน์ พิมพ์แก้ว, มัชฌิมา สุระมณี

พิสูจน์อักษร : โชติช่วง ระวีน • กราฟิกเลย์เอาต์ : อรอนงค์ อินทรอุดม

ศิลปกรรม-ออกแบบปก : ประภาพร ประเสริฐโสภณ • ประชาสัมพันธ์ : ภัมรพี รุจรัตน์, ณัชชา เขียววง

จัดทำโดย : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาณิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 1235 โทรสาร 0-2589-5818

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาณิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2000, 2108 โทรสาร 0-2591-9013

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาณิเวศน์ 1

เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3358-3360 โทรสาร 0-2591-9012

Matchon Publishing House a division of Matchon Public Co., Ltd.

12 Tethsabannaruean Rd., Prachanivate 1, Chatuchak, Bangkok 10900 Thailand

ในกรณีนี้หนังสือมีข้อผิดพลาดจากการพิมพ์ เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว

กรุณาติดต่อมาที่ email: matchonbook.sales@gmail.com

หรือ inbox matchonbook เพื่อขอเปลี่ยนแปลงใหม่

หากท่านต้องการสั่งซื้อหนังสือเล่มนี้จำนวนมากในราคาพิเศษ

โปรดติดต่อโดยตรงที่ บริษัทงานดี จำกัด โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3353 โทรสาร 0-2591-9012

MATCHON
PREMIUM
PRINT

ฝ่าย MATCHON PREMIUM PRINT : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) ผลิตสิ่งพิมพ์ทุกประเภท
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2419, 2424 โทรสาร 0-2591-9002

สารบัญ

คำนำสำนักพิมพ์	7
คำนำผู้เขียน	9
บทนำ	13
เศรษฐกิจแบบตลาดก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2398)	15
1. การเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต:	
ความเหลื่อมล้ำกับความขัดแย้งทางการเมือง	19
การบุกเบิกจับจองที่ดินเพื่อการเพาะปลูก	20
การถือครองที่ดิน: ความเหลื่อมล้ำแห่งยุคเศรษฐกิจสมัยใหม่	44
การรับรองระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินโดยรัฐ	49
ชนชั้นเจ้าที่ดินและอิทธิพลต่อนโยบายสาธารณะของรัฐ	60
การปฏิรูปที่ดินหลัง 2475	
และการโต้กลับของชนชั้นปกครองเก่า	66
2. พระราชอำนาจในการจัดการทรัพย์สินของสถาบันกษัตริย์:	
ศูนย์กลางแห่งความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่าง	
ชนชั้นปกครองเก่ากับชนชั้นปกครองใหม่	101
ภูมิหลังและการประเมินมูลค่าทรัพย์สินของพระคลังข้างที่	101
วิวาทะและความขัดแย้งว่าด้วยพระราชอำนาจ	
ในการจัดการทรัพย์สินของสถาบันกษัตริย์	118

3. ปฏิรูประบบการคลัง: จากผลประโยชน์ของ	
ชนชั้นปกครองกระจายสู่ประชาชน	153
ระบบการคลังก่อนการปฏิวัติ 2475	154
ระบบการคลังกับความเหลื่อมล้ำ	
ภายใต้การรวมศูนย์อำนาจของชนชั้นปกครอง	160
พัฒนาการและผลกระทบของภาษีและอากรที่สำคัญ	170
ประมุขแห่งรัฐ ความมั่นคง และการพัฒนา:	
แนวโน้มและความเปลี่ยนแปลงของการใช้จ่ายภาครัฐ	197
4. การศึกษาและสาธารณสุข:	
หนทางแห่งการปฏิรูปสวัสดิการสังคม	217
การศึกษาเพื่อชนชั้นนำหรือเพื่อมวลชน	218
“สาธารณสุข” จากแนวคิดการกุศล	
สู่โครงสร้างพื้นฐานด้านสุขภาพ	266
บทสรุป: การเปลี่ยนแปลงทางสถาบันกับความเหลื่อมล้ำ	299
สถาบันทางการเมืองกับความเหลื่อมล้ำ	299
สถาบันทางเศรษฐกิจกับความเหลื่อมล้ำ	309
ความลงท้าย	317
<i>บรรณานุกรม</i>	320
<i>ดรชนี้</i>	332

คำนำสำนักพิมพ์

การปฏิวัติ 2475 เป็นจุดเปลี่ยนการเมืองไทยครั้งสำคัญที่นำพาสยามในขณะนั้นออกจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย ซึ่งผลพวงจากการปฏิวัติครั้งนั้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน ตามหลัก 6 ประการ ที่คณะราษฎรได้ให้เจตนารมณ์ไว้ใน *ประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1* หนึ่งในนั้นคือเรื่อง "เศรษฐกิจ" ดังที่ระบุว่า "จะต้องบำรุงความสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก"

ปัญหาทางเศรษฐกิจ ถือเป็นหนึ่งในชนวนสำคัญที่ทำให้ไฟแห่งการปฏิวัติจุดติดขึ้นมา รัฐบาลในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สร้างระบบที่เอื้อให้เกิดการผูกขาดทางเศรษฐกิจ ทรัพย์สินกระจุกตัวอยู่ในมือชนชั้นปกครอง ไม่กระจายสู่ไพร่ฟ้าราษฎร เป็นสภาพที่คณะราษฎรอุปมาไว้ว่า "ทำนาบนหลังคน" ครั้นหลังการปฏิวัติระบบเศรษฐกิจแบบผูกขาดที่ชนชั้นปกครองถูกทำลายลง ทรัพย์สิน

อันเป็นแหล่งที่มาของความมั่งคั่งเริ่มค่อยๆ ถูกกระจายสู่มือประชาชน ความรู้สึกสันถลอนจึงเกิดขึ้นแก่ “ชนชั้นปกครองเก่า” การทวงคืนความมั่งคั่งที่สูญเสียไปจึงเริ่มต้นขึ้น กลายเป็นความขัดแย้งกับ “ชนชั้นปกครองใหม่” ตลอด 25 ปีหลังการปฏิวัติ

ทუნ วัง คลัง (ศักติ) นา: *สมรภูมิตระกูลกิจการเมืองไทยกับประชาธิปไตยที่ไม่ลงหลักปักฐาน* ซึ่งปรับปรุงมาจากโครงการวิจัยการปฏิรูปทางเศรษฐกิจเพื่อลดความเหลื่อมล้ำกับการสร้างระบอบประชาธิปไตยช่วง 2475-2500 (2563) ของ รศ. ดร. อภิชาติ สถิตนิรามัย และอาจารย์อิสรกุล อุณหเกตุ ถือเป็นงานศึกษาชิ้นสำคัญที่มุ่งทำความเข้าใจรากเหง้าปัญหาความเหลื่อมล้ำกับการสร้างประชาธิปไตยในสังคมไทย ผ่านการขุดรากทางประวัติศาสตร์ย้อนกลับไปถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อเนื่องมาถึงการปฏิวัติ 2475 และสิ้นสุดที่การรัฐประหาร 2500

“ทუნ วัง คลัง (ศักติ) นา” ไม่ได้มีนัยสำคัญเกี่ยวข้องกับ “เวียง วัง คลัง นา” ระบบจตุสดมภ์ในสมัยอยุธยาตอนต้นแต่อย่างใด ทว่าชุดคำนี้ต้องการฉายให้เห็นภาพความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เกาะเกี่ยวกันอยู่ของผู้ถืออำนาจในระบบเศรษฐกิจและการเมืองไทย ณ ช่วงเวลาที่ผู้เขียนได้ศึกษา (หรืออาจจะต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน)

“ทუნ วัง คลัง (ศักติ) นา” เชื่อมโยงกับการปฏิรูปทางเศรษฐกิจเพื่อลดความเหลื่อมล้ำอย่างไร และเกี่ยวข้องกับการไม่ลงหลักปักฐานของระบอบประชาธิปไตยมากน้อยแค่ไหน

คำตอบของเรื่องราวทั้งหมด รอท่านผู้อ่านอยู่ในเล่มนี้แล้ว

สำนักพิมพ์มติชน

คำนำผู้เขียน

หนังสือเล่มนี้จะเสร็จสิ้นลงมิได้เลย หากมิได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) ตามสัญญาเลขที่ RDG 6240045 แต่ความเห็นในรายงานผลการวิจัยเป็นของผู้วิจัย สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป ผู้เขียนจึงขอขอบคุณอย่างสูงยิ่งในการให้ทุนอุดหนุนโครงการวิจัย ซึ่งสุดท้ายแล้วตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่มนี้

ผู้เขียนขอขอบคุณอย่างยิ่งต่อผู้ทรงคุณวุฒิที่กรุณาเสียสละเวลาอ่านและให้ความเห็นต่อการศึกษาที่ตั้งต้นคือ ศ. ดร. พอพันธ์ อุยยานนท์ ผู้เสียชีวิตอย่างกะทันหันเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2563 ที่ผ่านมา งานชิ้นนี้จึงขาดโอกาสที่ได้รับความเห็นและข้อเสนอแนะของอาจารย์พอพันธ์ในชั้นถัดๆ มา เช่นกันเราขอขอบคุณอย่างสูงต่อผู้ทรงคุณวุฒิอีก 2 ท่านที่กรุณาเสียสละเวลาอ่าน พร้อมให้ข้อเสนอแนะและความเห็นที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษา

ครั้งนี้คือ ศ. ดร. ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ ธรรมศาสตร์ราชบัณฑิต และ ศ. ดร. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

นอกจากนี้ ขอขอบคุณ ศ. ดร. อารยะ ปรีชาเมตตา ผู้กรุณา รับภาระเป็นที่ปรึกษาให้แก่งานนี้ ซึ่งให้ข้อคิดเห็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งมุมมองทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง เช่นกันขอขอบคุณ อาจารย์ธนศักดิ์ เจนมานะ ผู้ให้คำแนะนำด้านเทคนิคการคำนวณ ความเหลื่อมล้ำในบทที่ 3

สุดท้ายแล้วผู้เขียนขอขอบคุณอย่างมากต่อนางสาวพัชรินทร์ รักสัตย์ ผู้ประสานงานระหว่างผู้เขียนกับ สกสว. และนายกัลป์ กรุยรุ่งโรจน์ ผู้ช่วยวิจัยของโครงการนี้ ที่อำนวยความสะดวกและให้ความช่วยเหลืออย่างดียิ่งในทุกขั้นตอนของการทำงาน อนึ่ง หนังสือเล่มนี้เป็นผลงานร่วมกันระหว่างผู้เขียนทั้งสอง โดยนายอิสร์กุล อุณหเกตุ เป็นผู้เขียนบทที่ 3 ส่วนเนื้อหาในบทอื่นๆ เขียนโดยนายอภิชาติ สถิตนิรามัย แน่แน่นอนว่าความผิดพลาด ความไม่สมบูรณ์ ตลอดจนความอ่อนด้อยของงานชิ้นนี้เป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนเท่านั้น มิได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับใดๆ กับองค์กรและผู้ที่มีรายชื่อข้างต้นแต่ประการใด

อภิชาติ สถิตนิรามัย

อิสร์กุล อุณหเกตุ

คุณ วัง คลัง (ศักดิ์) นา:
สมรภูมิเศรษฐกิจการเมืองไทย
กับประชาธิปไตยที่ไม่ลงหลักปักฐาน

บทนำ

อารยะและบุย (Arayah and Bui, 2018) เสนอว่าในยุคโลกาภิวัตน์รอบแรกก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น การเข้ามาค้าขายของชาติตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวดัตช์กับอยุธยาได้ส่งผลให้โครงสร้างทางสังคมและสถาบัน (กตিকা) ทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจของสยามเปลี่ยนแปลงไปมากนัก ดังนั้นจึงอนุมานได้ว่าระดับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในแนวตั้งระหว่างชนชั้นต่างๆ ของสยามไม่เปลี่ยนแปลงมาก แต่หนังสือเล่มนี้จะเสนอว่าโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทำให้ระดับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในแนวตั้งของสยามเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงหลัง พ.ศ. 2398 ซึ่งสยามลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง เนื่องจากชนชั้นปกครองสยามต้องปรับเปลี่ยนสถาบัน (กตিকা) ทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจขนานใหญ่เพื่อให้สอดคล้องกับระเบียบโลกที่เปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงสถาบันเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรัชกาลที่ 5 นั้นส่งผลให้ความเหลื่อมล้ำทาง

เศรษฐกิจระหว่างชนชั้นเพิ่มสูงขึ้น จนกระทั่งการปฏิวัติ 2475 ซึ่งวางเป้าหมายเพิ่มความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจให้เป็น 1 ในหลัก 6 ประการของการปฏิวัตินั้น ถูกต่อต้านและตอบโต้จากชนชั้นปกครองเก่าอย่างรุนแรง อาจกล่าวได้ว่าการไต่กลับทางการเมืองนี้ คือความพยายามที่จะปกป้องรักษาส่วนแบ่งทางเศรษฐกิจให้เป็นที่เดิมก่อน พ.ศ. 2475 การตอบโต้ทางการเมืองไปมาระหว่างชนชั้นปกครองเก่ากับชนชั้นปกครองใหม่จึงเป็นไปอย่างรุนแรงตลอดเวลา จนกระทั่งชนชั้นปกครองเก่าประสพชัยชนะทางการเมืองอย่างเด็ดขาดใน พ.ศ. 2500 ผลพวงของการตอบโต้นี้คือ ระบบประชาธิปไตยไม่สามารถลงหลักปักฐานในสังคม (democratic consolidation) และความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระดับสูงก็ดำรงอยู่ควบคู่กับสังคมไทยจนกระทั่งทุกวันนี้

คำถามที่น่าสนใจมีอยู่ว่า 1) ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจในแง่ที่กลุ่มผู้ปกครองเดิมต้องการที่จะดำรงรักษาระเบียบเศรษฐกิจเดิม ในขณะที่กลุ่มผู้ปกครองใหม่ต้องการที่จะปฏิรูปเศรษฐกิจไปในทิศทางเพื่อลดความเหลื่อมล้ำนั้น ได้กลายเป็นสาเหตุสำคัญแค่ไหน อย่างไร ในภาพใหญ่ของความขัดแย้งทางการเมือง 2) สภาพของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรระหว่างช่วงก่อนกับหลังจาก พ.ศ. 2475 และการเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลต่อการลงหลักปักฐานของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยหรือไม่ อย่างไร ในช่วงเวลาดังกล่าว

หนังสือเล่มนี้จะมุ่งตอบคำถาม 2 ข้อข้างต้น โดยเชื่อว่าแม้ฉากหน้าของการต่อสู้แย่งชิงอำนาจจะเป็นความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างชนชั้นปกครองเก่ากับชนชั้นปกครองใหม่ แต่หนึ่งในสาเหตุสำคัญนั้นคือความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ อันเกิดจากความพยายาม

ที่จะปฏิรูปเศรษฐกิจเพื่อลดความเหลื่อมล้ำและเพิ่มความเป็นธรรมของกลุ่มผู้ประกอบการใหม่ ในอีกด้านหนึ่ง ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในระดับสูงที่ดำรงอยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ได้กลายเป็นแรงจูงใจสำคัญของชนชั้นปกครองเก่าที่ต่อต้านระบอบการปกครองใหม่แบบประชาธิปไตย เนื่องจากหากยอมให้ระบอบนี้ล้มหลักประกันได้สำเร็จแล้ว ฝ่ายตนจะต้องยอมรับการกระจายทรัพยากรให้แก่ชนส่วนใหญ่ของสังคมมากเกินไปที่ตนจะยอมรับได้

เศรษฐกิจแบบตลาดก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2398)

ในอดีตนั้นภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีประชากรเบาบาง โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับพื้นที่ที่สามารถนำมาเพาะปลูกได้ แรงงานในฐานะปัจจัยการผลิตจึงมีความขาดแคลนโดยเปรียบเทียบกับที่ดิน ดังนั้น รัฐก่อนสมัยใหม่ในแถบนี้จึงเน้นการควบคุมคนมากกว่าครอบครองที่ดิน ในแง่นี้ “การปกครอง” ก็คือการควบคุมผู้คนมากกว่าการบริหารพื้นที่ที่มีขอบเขตแน่ชัดดังเช่นระบบไพร่ของสยามและพม่า อย่างไรก็ตาม ระบบควบคุมแรงงานนี้จะค่อยๆ เสื่อมลงเมื่อระบบเศรษฐกิจแบบตลาดค่อยๆ ขยายตัวขึ้น

นิธิ (2555: 68-154) เสนอว่าเศรษฐกิจของสยามในยุคกรุง-เทพฯ ตอนต้นนั้นเปลี่ยนแปลงไปมากจากยุคอยุธยา เศรษฐกิจแบบตลาดขยายตัวมากขึ้น แม้ว่าจะยังไม่ได้พัฒนาขึ้นจนเป็นระบบตลาดแบบทุนนิยมเต็มตัวก็ตาม การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบตลาดนี้มีผลสำคัญที่ทำให้ระบบไพร่เสื่อมลงอย่างต่อเนื่อง เช่น เมื่อตลาดขยายตัวก็ทำให้ไพร่มีช่องทางทำมาหากินได้มากขึ้น โดยหนี้สังกัด

ไปบุกเบิกพื้นที่ทำการเพาะปลูกเพื่อขาย ดังปรากฏหลักฐานใน ยุครัชกาลที่ 2 ว่าพวกมอญใหม่พากันไปทำมาหากินอยู่ทุกตำบล รัฐบาลกลัวว่าจะหนีไปจนขาดราชการจึงให้พระยาราชบุรีกวาดต้อน ส่งกลับมาที่กรุงเทพฯ ตามเดิม (นิธิ, 2555: 149) ในอีกตัวอย่าง หนึ่งนั้น เมื่อโอกาสทางการตลาดขยายตัวก็ได้สร้างแรงจูงใจให้ไพร่ หนีสังกัดมากขึ้น จนถึงขั้นขายตัวลงเป็นทาสเพื่อหลบเลี่ยงการเข้า รับราชการ โดยตกลงกับนายเงินไว้ว่าจะไปหาเงินจากตลาดมาได้ ตัว (คริสและผาสุก, 2557: 62) ปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นตัวอย่าง ว่า ในช่วงรอยต่อระหว่างครึ่งแรกกับครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น ต้นทุนของผู้ปกครองในการบังคับใช้ระบบไพร่ได้เพิ่มสูงขึ้น เรื่อยๆ (monitoring cost) ตามการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบตลาด ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงนี้ รัฐบาลรัชกาลที่ 3 ยังคงพยายาม ที่จะรักษาระบบไพร่ที่มีประสิทธิผลลดลงไว้ต่อไป โดยปรับกฎเกณฑ์ ไปในทิศทางที่ให้อิสระแก่ไพร่ในการใช้แรงงานของตนมากขึ้น เช่น ลดภาระการเกณฑ์แรงงานลงจาก 6 เดือนเป็น 4 เดือน (นิธิ, 2555: 147-148) หรือยอมรับเงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงานแล้วใช้ เงินจ้างแรงงานชาวจีน ซึ่งมีประสิทธิภาพในการทำงานมากกว่าแทน ฯลฯ เมื่อต้นทุนการบังคับใช้ระบบไพร่ที่สูงขึ้น ในขณะที่ผลประโยชน์ จากแรงงานเกณฑ์จะค่อยๆ ลดลงตามการขยายตัวของเศรษฐกิจ แบบตลาด เช่น เมื่อรัฐบาลรัชกาลที่ 3 เลิกผูกขาดการค้า จึงไม่ จำเป็นต้องให้ไพร่ส่งส่วยสินค้าเพื่อการส่งออก หรือการใช้แรงงาน รับจ้างชาวจีนทำงานโยธาแทนไพร่ ฯลฯ อีกปัจจัยหนึ่งที่ช่วยผ่อน คลายให้ไพร่มีความเป็นอิสระมากขึ้น คือการขยายตัวของเศรษฐกิจ แบบตลาด ทำให้รัฐสยามสามารถนำเข้าระบบเจ้าภาษีนายอากรมา ใช้เพื่อการเก็บภาษีจากผลผลิตโดยตรง เงินได้จากภาษีในระบบนี้จึง

ลดความจำเป็นที่รัฐจะต้องพึ่งพาแรงงานเกณฑ์ลง จนในที่สุดระบบไพร่และทาสก็จะค่อยๆ ถูกยกเลิกในรัฐบาลรัชกาลที่ 5 เมื่อดอกผลจากสนธิสัญญาเบาว์ริงเบ่งบานมากขึ้นเรื่อยๆ

โดยสรุปแล้ว นิธิ (2555: 152-153) เห็นว่าหน่ออ่อนของระบบทุนนิยมเกิดขึ้นแล้วในยุคต้นกรุงเทพฯ ซึ่งผลจากสนธิสัญญาเบาว์ริงจะทำให้ระบบตลาดขยายตัวมากขึ้น จนในที่สุดระบบเศรษฐกิจที่มีรากฐานแบบศักดินาก็จะกลายเป็นระบบทุนนิยม แต่กระบวนการเปลี่ยนผ่านในยุคต้นกรุงเทพฯ นี้เองที่ “ชนชั้นนำที่เป็นกระฎุมพีจะฉกฉวยผลประโยชน์ได้ก่อน... สนธิสัญญาเบาว์ริงจึงมิได้กระทบกระเทือนผลประโยชน์ของคนกลุ่มนี้เท่าใด” (นิธิ, 2555: 153) กล่าวอีกอย่างคือ ชนชั้นปกครองสยามมีประสบการณ์ปรับตัวรองรับ และได้ผลประโยชน์จากการเกิดขึ้นของเศรษฐกิจแบบตลาดมาก่อนหน้า พ.ศ. 2398 แล้ว ดังนั้นแทนที่จะเสียผลประโยชน์จากสนธิสัญญาเบาว์ริง ชนชั้นปกครองสยามสามารถปรับตัวรับกับการเปลี่ยนแปลงได้จนกลับกลายเป็นผู้ได้ผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงนี้

ระบบกรรมสิทธิ์

ชุดกติกาที่กำหนดสิทธิและหน้าที่ของ
ผู้เป็นเจ้าของสิ่งต่างๆ ว่ามีขอบเขตเพียงใด
อย่างไร ตัวอย่างเช่น ระบบกรรมสิทธิ์ใน
ที่ดิน (ที่ดินเอกชน ที่ดินสาธารณะ ที่ดินของ
รัฐ ที่ดินของชุมชน)

1

การเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิ์ ในปัจจุบันการผลิต: ความเหลื่อมล้ำกับความขัดแย้ง ทางการเมือง

พริกไทยและน้ำตาล คือสินค้าส่งออกสำคัญของเศรษฐกิจแบบตลาดยุคต้นกรุงเทพฯ แต่ภายหลัง พ.ศ. 2398 พืชเศรษฐกิจส่งออกที่จะมาทดแทนน้ำตาลคือข้าว มูลค่าการส่งออกข้าวค่อยๆ เพิ่มขึ้นจากทั้งราคาและปริมาณส่งออกที่เพิ่มขึ้น ความต้องการข้าวในตลาดโลกเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอและราคาข้าวที่สูงขึ้นนี้จึงใจให้ชาวสยามขยายการเพาะปลูกเพิ่มขึ้นตาม ดังนั้น ราคาที่ดินที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวและอยู่ใกล้ตลาดก็จะสูงขึ้นก่อนที่ดินที่อยู่ห่างไกลออกไป การเปลี่ยนแปลงนี้จึงทำให้สามารถทำกำไรได้จากการลงทุนบุกเบิกที่ดินรกร้างเพื่อการผลิตข้าว ส่วนในเขตเมืองกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองท่าสำหรับการส่งออกก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน ความต้องการพื้นที่เพื่อการพาณิชย์และการอยู่อาศัยได้เพิ่มขึ้นมากอันเป็นผลต่อเนื่องมาจากเศรษฐกิจส่งออกข้าวที่เฟื่องฟูขึ้น สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้ชนชั้นปกครองสยามซึ่งคุ้นเคยกับระบบตลาดอยู่ก่อน แล้วฉกฉวยโอกาสในการลงทุนบุกเบิกและครอบครองที่ดิน

ผืนใหม่ๆ ทั้งในเขตเมืองกรุงเทพฯ และปริมณฑล ทั้งเพื่อการพาณิชย์ และการเพาะปลูก

การบุกเบิกจับจองที่ดินเพื่อการเพาะปลูก

แม้ว่าการขุดคลอง โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง จะมีมาก่อนยุครัชกาลที่ 4 แล้ว แต่วัตถุประสงค์ของการขุดคลอง นั้นก็เพื่อการคมนาคมภายในเป็นหลัก ไม่ใช่เพื่อการค้าและการเปิดพื้นที่สำหรับการเพาะปลูก ส่วนใหญ่จึงเป็นการขุดคลองลัดและคลองเชื่อม เช่น รัฐบาลรัชกาลที่ 3 ขุดคลองแสนแสบยาว 53 กิโลเมตร ไปถึงปราจีนบุรี เพื่อส่งกำลังบำรุงไปทำสงครามกับเขมรและญวน หรือการขุดคลองเพื่อเดินทางไปแสวงบุญ (นิธิ, 2555: 116-119; ทานาเบ้, 2527: 218) ส่วนการขุดคลองเพื่อการบุกเบิกเปิดพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกนั้น เริ่มต้นเป็นอย่างช้าในรัชกาลที่ 4 ด้วยสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ 1) ราคาข้าวส่งออกเพิ่มขึ้น และ 2) พื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำนารอบๆ กรุงเทพฯ มีไม่เพียงพอต่อความต้องการผลิตข้าวทั้งเพื่อบริโภคและส่งออก แม้ว่าพื้นที่ที่มีศักยภาพ เปลี่ยนเป็นทุ่งนาได้จะยังคงมีอยู่อย่างเหลือเฟือก็ตาม หลักฐานระบุว่าในยุครัชกาลที่ 3 ที่นารอบๆ กรุงเทพฯ ยังเป็นที่นาใหม่ (ที่นาตราจอง) ยังไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอต่อการบริโภคในกรุงเทพฯ จึงต้องนำเข้าข้าวจากแหล่งปลูกที่มาจากที่ราบลุ่มเหนืออยุธยา และในช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็ไม่ปรากฏว่ามีระบบเจ้าที่ดินรายใหญ่เกิดขึ้น¹ (นิธิ, 2555: 124-125)

ในบริบทข้างต้น รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดคลองขึ้นหลายสาย นับตั้งแต่คลองมหาสวัสดิ์ซึ่งเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา

ฝั่งตะวันตกเข้ากับแม่น้ำท่าจีนใน พ.ศ. 2403 ถือเป็นตัวอย่างแรก ที่ชนชั้นปกครองสยามทำการ “พัฒนาที่ดิน” ทำให้ได้ที่นาผืนใหม่ๆ ตลอดสองฝั่งคลองจำนวน 162,000 ไร่ รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ แบ่งที่ดินออกเป็น 50 แปลง แปลงละเท่าๆ กันคือ 320 ไร่ แล้วจึง พระราชทานให้เป็น “สิทธิ์ขาด” แก่พระราชโอรสและพระราชธิดา ส่วนคลองดำเนินสะดวกก็โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา- ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้ดำเนินการ โดยขุดต่อจากคลอง ภาษีเจริญที่ขุดขึ้นก่อนหน้านั้นไปจนถึงราชบุรี (พ.ศ. 2409) และ โปรดเกล้าฯ ให้นำเงินภาษีน้ำตาลมะพร้าวที่ใช้สร้างวังที่เพชรบุรีมา ใช้เพื่อการนี้ ภายหลังการขุดคลอง สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรี- สุริยวงศ์ประกาศว่าตนเป็นผู้ลงทุนขุดคลองนี้เอง เพราะหากไม่ขุด คลอง ตนก็คงเอาเงินภาษีน้ำตาลนี้ไปทำอย่างอื่นแทน² ดังนั้น เมื่อ ขุดคลองเสร็จแล้วจึงแจกจ่ายที่ดินจำนวน 30,000 ไร่ (กนิษฐา, 2547: 83) ริมสองฝั่งคลองในเขตนครชัยศรีและราชบุรี ให้ภรรยา บุตร ญาติมิตร และบริวาร (จอห์นสัน, 2530: 24) รวมทั้งเปิด โอกาสให้ผู้อื่นเข้าจับจองที่ดิน ซึ่งในกรณีนี้ก็ต้องจ่ายเงินค่าจับจอง ให้แก่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นจำนวนมากน้อย ไม่เท่ากัน (กิตติ, 2520: 69) นอกจากนั้นก็มีการขุดคลองจั่นในเขต กรุงเทพมหานคร เพื่อครอบครองที่ดินโดยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชย- ญาติ (ทัต บุนนาค) รวมทั้งกรณีที่พระภิกษุสมบัติบริบูรณ์ก็เข้า ครอบครองที่ดินริมคลองภาษีเจริญที่ขุดก่อนหน้านี้อีก (กนิษฐา, 2547: 84) โดยรวมแล้ว การขุดคลองในช่วงนี้เป็นการบุกเบิกให้ เกิดที่นาใหม่ๆ ขึ้นถึง 320,000 ไร่ ในเขตกรุงเทพฯ อ่างทอง ลพบุรี และสุพรรณบุรี โดยเปิดโอกาสให้ทั้งชนชั้นสูงและสามัญชนเข้า จับจอง (กนิษฐา, 2547: 77)

กรณีการชดเชยของเหล่านี้สะท้อนอย่างชัดเจนว่า ชนชั้นปกครองตระหนักดีถึงแหล่งใหม่แห่งความมั่งคั่งคือการยึดกุมที่ดิน ไม่ใช่การควบคุมบังคับใช้แรงงานดังเช่นในกาลก่อน³ รัชกาลที่ 4 ทรงตระหนักตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2398แล้วว่า ที่ดินเริ่มกลายเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่าและสะสมได้ดังเช่นทรัพย์สินชนิดอื่นๆ เนื่องจากชาวบ้านได้ทำการเพาะปลูกเพื่อขายมากขึ้น จึงเริ่มมีการซื้อขายที่นาที่สวน เช่น ในย่านบางกะเจ้า และยังได้นำที่ดินมาค้าประกันเงินกู้ อีกด้วย สิ่งเหล่านี้ทำให้รัชกาลที่ 4 ทรงกล่าวว่า “บัดนี้สวนแลนามีราคาแพงขึ้น เพราะมีผู้ทำสวนทำนามากขึ้น” (กนิษฐา, 2547: 81) ด้วยราคาที่ดินที่เริ่มสูงขึ้นนี้ทำให้พระองค์ทรงออกประกาศให้ชดเชยค่าที่ดินแก่ผู้ที่ถูกทางการเวนคืนที่ดินในบางกรณี (กนิษฐา, 2547: 82) นอกจากนี้ รัชกาลที่ 4 ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการเดินนาเดินสวน โดยส่งข้าหลวงออกสำรวจการครอบครองและทำกินในที่ดินเป็นครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2396⁴ เพื่อเก็บภาษีให้ถูกต้องตรงกับสถานการณ์ในขณะนั้น สิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในการสำรวจครั้งนี้คือ รัฐบาลเริ่มแข่งขันกับชาวนาในการจับจองที่ดินโดยจะถือเอาที่นาเป็นนาของหลวง⁵ หากที่นานั้นไม่มี “เอกสารสิทธิ์” ประเภท “นาตราแดง” นอกจากนี้ รัฐบาลยังเริ่มให้ชาวบ้านจ่ายค่า “ไบนาจอง” เพื่อทำการจับจองที่ดิน โดยก่อนหน้านั้นชาวบ้านสามารถจับจองที่ดินได้โดยเสรี (กนิษฐา, 2547: 89-90) อย่างไรก็ตามดีกว่าที่กระแสนสูงแห่งการบุกเบิกและแย่งชิงจับจองที่นาจะมาถึงก็ล่วงเข้ายุครัชกาลที่ 5 แล้ว

เมื่อราคาข้าวสูงขึ้นในระลอกแรกช่วง พ.ศ. 2411-2422 รัฐบาลรัชกาลที่ 5 จึงได้ชดเชย 5 สาย โดย 4 สายชดเชยในช่วงเวลาเพียง 4 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2419-2422 เป็นที่แน่ชัดว่าวัตถุประสงค์หลัก

ของการขุดคลองรอบนี้ก็เพื่อการนำผืนดินใหม่ๆ เข้าสู่การปลูกข้าว ต่างจากรัชกาลที่แล้วที่ยังคงมีเรื่องการคมนาคมรวมอยู่ด้วย ทำเล การขุดคลองก็ได้เปลี่ยนจากด้านตะวันตกและตอนใต้ของแม่น้ำ เจ้าพระยาไปทางเหนือและตะวันออกของแม่น้ำแทน เพราะมีพื้นที่ รกร้างเหลืออีกมาก คลองเปรมประชากรเป็นคลองแรกที่ถูกขุดขึ้น (พ.ศ. 2412) เป็นเส้นตรงแนวเหนือ-ใต้ตั้งแต่อยุธยาลงมาที่กรุงเทพฯ แต่เมื่อขุดแล้วกลับปรากฏว่าที่ดินจำนวนมากยังคงถูกทิ้งร้างไม่ได้ใช้ ประโยชน์อีกต่อไป เพราะมีข้าราชการและผู้มีวาสนาเข้าจับจองที่ดิน รายละเอียดต่างๆ จนเกินกำลังที่จะทำนาได้ เช่น ข้าราชการบางคนเข้า จับจองมากกว่า 2,000 ไร่ ส่วนชาวบ้านที่จะทำนาเองกลับไม่กล้า เข้าไปจับจองเนื่องจากเกรงบารมี (กิตติ, 2520: 73-76) เพื่อแก้ ปัญหานี้ ทำให้เมื่อถึงคราวที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลอง นครเนื่องเขตเสร็จใน พ.ศ. 2420 ได้ที่นาใหม่ 32,000 ไร่ จึงให้ เจ้าหน้าที่ยออกไปจับจองให้เฉพาะส่วนที่ไม่เกินกว่ากำลังที่จะทำนาได้ (กิตติ, 2520: 77-78)

การขุดคลองข้างต้นชี้ชัดว่า การจับจองที่ดินผืนใหญ่ของชนชั้น ปกครองสยามเพื่อสะสมทรัพย์สินโดยไม่ได้เป็นผู้ทำประโยชน์เอง จากที่ดินโดยตรงนั้น เป็นไปอย่างคึกคักตั้งแต่ทศวรรษ 2410 เป็นต้นมา แต่จังหวะของการจับจองจะถูกกำหนดในภาพรวมโดยการ เปลี่ยนแปลงของราคาข้าวส่งออกเป็นสำคัญ การจับจองในระลอก แรกนี้จะยุติลงใน พ.ศ. 2422 เนื่องจากราคาข้าวตกต่ำลง เมื่อราคา ข้าวสูงขึ้นมากอย่างต่อเนื่องนับจาก พ.ศ. 2428 เป็นต้นไป การเร่ง ขุดคลองระลอกที่ 2 จึงเริ่มต้นขึ้นในทศวรรษ 2430 โดยขุดคลอง เพิ่มขึ้นถึง 10 สาย ในช่วงเวลาเพียงแค่ 14 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2428-

2442 (กิตติ, 2520: 83-84) โดยรัฐบาลจัดให้มีการขุดคลองเองถึงจำนวน 8 สายก่อน พ.ศ. 2431 หลังจากนั้นรัฐบาลจึงเริ่มให้มีระบบสัมปทานการขุดคลองโดยอนุมัติให้เอกชน (ขุนนาง) เป็นผู้ลงทุน ซึ่งจะได้ผลตอบแทนเป็นที่ดินสองฝั่งคลองที่ขุดขึ้น ผันแปรตามความกว้างของคลอง เช่น คลองหลวงแพ่ง คลองพระยาบวรลือ ฯลฯ ก่อนจะอนุมัติให้บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเป็นผู้ผูกขาดการขุดคลองแต่ผู้เดียว ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดข้างล่างนี้ แต่ในภาพรวมมีการขุดคลองทั้งหมดถึง 15 สาย ในช่วง พ.ศ. 2413-2447 ทำให้สามารถเปิดผืนดินใหม่ๆ เพื่อการเพาะปลูกได้ถึง 1.314 ล้านไร่ จากการคำนวณของกิตติ (2520: 240)

ใน พ.ศ. 2431 รัฐบาลอนุมัติให้สัมปทานผูกขาดการขุดคลองทั่วประเทศแก่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเป็นเวลา 25 ปี บริษัทนี้จัดตั้งโดยพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระราชนัดดาในรัชกาลที่ 4 ร่วมกับนายโยอาคิม กราสซี (Joachim Grassi) วิศวกรชาวอิตาลีและคนอื่นๆ บริษัทนี้เริ่มขุดระบบคลองรังสิตใน พ.ศ. 2433-2447 ได้ขุดคลองสายใหญ่ 3 สาย คือ คลองรังสิตประยงค์ดี⁶ คลองหกวาสายบน และคลองหกวาสายล่าง รวมทั้งขุดคลองซอยขนาดต่างๆ ระหว่างคลองสายใหญ่ทั้ง 3 อีกจำนวน 58 คลอง และคลองรถไฟอีกเส้นหนึ่ง โดยสรุปแล้ว จนถึง พ.ศ. 2446 บริษัทนี้ขุดคลองขนาดต่างๆ รวมกันได้ความยาวทั้งสิ้น 668 กิโลเมตร ทำให้จับจองที่ดินได้ตามสัมปทานจำนวน 135,000 ha. หรือ 840,000 ไร่ และยังมีคลองที่จะต้องขุดอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งจะจับจองได้อีก 154,285 ha. หรือ 960,000 ไร่ แต่บริษัทนี้ก็มีได้ขุดจนครบในบริเวณที่เหลือ (ตารางที่ 1) เนื่องจากราคาข้าวได้ผ่านจุดสูงสุดไปแล้ว และที่ดินที่ขุดได้ก็เริ่มเกินความต้องการ (สุนทร, 2530: 25-

27) อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากหนังสือประวัติของพระองค์เจ้าสาย-สนิทวงศ์กล่าวว่า ที่นาทั้งหมดที่โครงการรังสิตเปิดพื้นที่ได้มีจำนวน 1,337,225 ไร่⁷ (อ้างถึงใน สุนทรী, 2530: 35-36)

**ตารางที่ 1 ปริมาณพื้นที่ รายได้จากการขายที่ดิน ค่าใช้จ่ายในการ
ขุดคลอง และกำไรจากโครงการรังสิตระหว่าง พ.ศ. 2440-2447**

ปี (พ.ศ.)	เนื้อที่ที่ได้จากการ ขุดคลอง (ไร่)	รายได้จากการ ขายที่ดิน (บาท)	รายจ่าย (บาท)	รายได้-รายจ่าย (บาท)
2440	65,250	228,375	306,240	-77,865
2441	78,700	275,450	405,760	-130,310
2442	65,670	656,700	350,080	306,620
2443	62,620	626,200	308,480	317,720
2444	200,000	5,000,000	1,058,880	3,941,120
2445	203,300	5,082,500	1,061,440	4,021,060
2447	293,813	7,345,325	1,253,120	6,092,205
รวม	969,353	19,214,550	4,744,000	14,470,550

ที่มา: ดัดแปลงจากตารางที่ 2 ของสุนทรী (2530: 37)

เมื่อการบุกเบิกจับจองที่ดินในเขตรังสิตบรรลุจุดสูงสุดประมาณ พ.ศ. 2443 อัตราการกระจุกตัวของกรณีถือครองที่ดินก็สูงมาก สุนทรী อาสะไวย์ (2530: 98) ระบุว่าที่ดินประมาณ 80-90% เป็นที่นาให้เช่าของเจ้าที่ดินต่างถิ่น จากบันทึกการซื้อขายที่ดินของบริษัท ขุดคลองแลคูนาสยามในช่วง พ.ศ. 2435-2443 พบว่าจากผู้ซื้อที่ดิน

จำนวน 694 คน ซึ่งซื้อที่ดิน 235,822 ไร่ นั้น ผู้ถือครองที่ดินสูงสุดจำนวน 43 คน ซึ่งคิดเป็น 6.17% ของจำนวนผู้ซื้อทั้งหมด⁸ ได้ครอบครองที่ดินถึง 121,031 ไร่ คิดเป็น 51.32% ของจำนวนที่ดินทั้งหมด (สุนทรี, 2530 ตารางที่ 1-2: 104-111) ในบรรดาผู้ซื้อ 43 รายนี้จำนวนมากเป็นเชื้อพระวงศ์ผู้สูงศักดิ์ตั้งแต่สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ พระเจ้าน้องยาเธอหลายพระองค์ ขุนนางชั้นสูง ตลอดจนกระทั่งสามัญชนทั้งไทยและเทศผู้มีทรัพย์สินชั้นสูงเหล่านี้ได้กำไรสูง (capital gains) จากการถือครองที่ดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากซื้อที่ดินเมื่อต้นทศวรรษ 2440 ดังตัวอย่างในตารางที่ 2

การที่ชนชั้นปกครองได้กำไรจำนวนมากจากการลงทุนในที่ดินทำให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ พระอนุชาต่างพระราชมารดาของรัชกาลที่ 5 ซึ่งถือครองที่ดินจำนวนมากในเขตรังสิต ได้กราบทูลรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2442 ว่า “บรรดากิจการใดๆ ในกรุงสยามสำหรับผู้ดีไทยที่ควรจะทำเพื่อหาเลี้ยงชีพ หรือเพื่อใช้ทุนให้สืบผลอันมั่นคงในปัจจุบันนี้ ยากจะมีดีเสมอการค้าที่ดิน” และกล่าวต่อไปว่า “แลที่ดินอย่างใดในสมัยนี้ยากจะมีผลเสมอเหมือนมีที่นาดีให้ชาวนาเข้าทำด้วยราคาข้าวขึ้นอยู่เสมอ มากกว่าค่าแรงหรือเสียบียงอาหารที่ราคาขึ้น” (จอห์นสัน, 2530: 36) ดังนั้น จึงไม่แปลกว่าที่ดินอย่างน้อยจำนวน 1.5 แสนไร่ จากการขุดคลองในช่วงทศวรรษ 2400 และ 2440 จะตกเป็นของพระมหากษัตริย์และเจ้านายใกล้ชิดในช่วง พ.ศ. 2430-2446 (ผาสุกและคริส, 2546: 23)

ตารางที่ 2 กำไรจากการถือครองที่ดินในเขตรังสิต

ชื่อ-สังกัด	จำนวนที่ (ไร่)	ปี (พ.ศ.)	1) ราคา ตอนซื้อโดย ประมาณ	2) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	3) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	4) ราคา พ.ศ. 2458 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	5) ราคา พ.ศ. 2468 ก่อนเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	6) ราคา พ.ศ. 2468 หลังเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)
พระเจ้าอินทยงยศ พมณีทิวากรวงศ์ประวดี (ต้นสกุลเกษมศรี)	17,945	2442	406,813	663,965 [257,152] (10.29%)	448,625 [41,812] (1.98%)	287,120- 574,240 [-119,693- 167,427] (-2.15-2.18%)	717,800- 1,435,600 [310,987- 1,028,787] (0.45-4.97%)	1,435,600- 1,794,500 [1,028,787- 1,387,687] (4.97-5.87%)
บริษัทไลท์พร (มีหุ้นส่วน คือบาทหลวงเดซาล นายห้างเคียงฮัวเอง นายห้างกวางฮ้อฮักเคียง เคียมฮัวเองฮ้วนฮัวเอง และพรรคพวก)	9,000	2441- 2442	117,765	333,000 [215,235] (20.8%)	225,000 [107,235] (12.49%)	144,000- 288,000 [26,235- 170,235] (1.23-5.57%)	360,000- 720,000 [242,235- 602,235] (0.89-7.07%)	720,000- 900,000 [602,235- 782,235] (7.07-7.98%)

ชื่อ-สังกัด	จำนวนที่ (ไร่)	ปี (พ.ศ.)	1) ราคา ตอนซื้อโดย ประมาณ	2) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	3) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	4) ราคา พ.ศ. 2458 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	5) ราคา พ.ศ. 2468 ก่อนเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	6) ราคา พ.ศ. 2468 หลังเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)
พระเจ้าอินทยงยศ กรม- หมื่นสรพรพิศาสตรีศุภกิจ (ต้นสกุลทองแดง)	7,000	2441	24,500	259,000 [234,500] (48.15%)	175,000 [150,500] (38.78%)	112,000- 224,000 [87,500- 199,500] (9.35-13.9%)	280,000- 560,000 [255,500- 535,500] (1.94-12.29%)	560,000- 700,000 [535,500- 675,500] (12.29-13.22%)
พระเจ้าอินทยงยศ กรม- พระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ต้นสกุลวรารณ)	7,000	-	24,500	259,000 [234,500] (48.15%)	175,000 [150,500] (38.78%)	112,000- 224,000 [87,500- 199,500] (9.35-13.9%)	280,000- 560,000 [255,500- 535,500] (1.94-12.29%)	560,000- 700,000 [535,500- 675,500] (12.29-13.22%)
บริษัทชุดคลองแฉटना สยาม	6,584	2443	189,850	243,608 [53,758] (6.43%)	164,600 [-25,250] (-3.5%)	105,344- 210,688 [-84,506- 20,838] (-3.85-0.7%)	263,360- 526,720 [73,510- 336,780] (0.26-4.17%)	526,720- 658,400 [336,780- 468,550] (4.17-5.1%)

ชื่อ-สังกัด	จำนวนที่ (ไร่)	ปี (พ.ศ.)	1) ราคา ตอนซื้อโดย ประมาณ	2) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทนต่อปี)	3) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทนต่อปี)	4) ราคา พ.ศ. 2458 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทนต่อปี)	5) ราคา พ.ศ. 2468 ก่อนเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทนต่อปี)	6) ราคา พ.ศ. 2468 หลังเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทนต่อปี)
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช (ต้นสกุลสุโขสวัสดิ์)	6,413	-	22,446	237,281 [214,836] (48.15%)	160,325 [137,880] (38.78%)	102,608- 205,216 [80,163- 182,771] (9.35-13.9%)	256,520- 513,040 [234,075- 490,595] (1.94-12.29%)	513,040- 641,300 [490,595- 618,855] (12.29-13.22%)
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิติปริชากร (ต้นสกุลศุภคินวงศ์)	5,430	2442	123,098	200,910 [77,812] (10.29%)	135,750 [12,652] (1.98%)	86,880- 173,760 [-34,218- 50,662] (-2.15-2.18%)	217,200- 434,400 [94,102- 311,302] (0.45-4.97%)	434,400- 543,000 [311,302- 419,902] (4.97-5.87%)
พระสรส้าแดง สังกัดทหารเรือ	4,095	2443	118,079	151,515 [33,436] (6.43%)	102,375 [-15,704] (-3.5%)	65,520- 131,040 [-52,559- 12,961] (-3.85-0.7%)	163,800- 327,600 [45,721- 209,521] (0.26-4.17%)	327,600- 409,500 [209,521- 291,421] (4.17-5.1%)

ชื่อ-สังกัด	จำนวนที่ (ไร่)	ปี (พ.ศ.)	1) ราคา ตอนซื้อโดย ประมาณ	2) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	3) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	4) ราคา พ.ศ. 2458 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	5) ราคา พ.ศ. 2468 ก่อนเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	6) ราคา พ.ศ. 2468 หลังเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)
นายยัง สังกัดสยาม	4,000	2443	115,340	148,000 [32,660] (6.43%)	100,000 [-15,340] (-3.5%)	64,000- 128,000 [-51,340- 12,660] (-3.85-0.7%)	160,000- 320,000 [44,660- 204,660] (0.26-4.17%)	320,000- 400,000 [204,660- 284,660] (4.17-5.1%)
ม.ร.ว.สุภาพรณ สนิทวงศ์	3,705	2443	106,834	137,085 [30,251] (6.43%)	92,625 [-14,209] (-3.5%)	59,280- 118,560 [-47,554- 11,726] (-3.85-0.7%)	148,200- 296,400 [41,366- 189,566] (0.26-4.17%)	296,400- 370,500 [189,566- 263,666] (4.17-5.1%)
พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร (ต้นสกุลยุคล)	3,000	2439	18,900	111,000 [92,100] (24.77%)	75,000 [56,100] (18.8%)	48,000- 96,000 [29,100- 77,100] (5.03-8.93%)	120,000- 240,000 [101,100- 221,100] (1.44-9.16%)	240,000- 300,000 [221,100- 281,100] (9.16-10%)

ชื่อ-สังกัด	จำนวนที่ (ไร่)	ปี (พ.ศ.)	1) ราคา ตอนซื้อโดย ประมาณ	2) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)	3) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)	4) ราคา พ.ศ. 2458 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)	5) ราคา พ.ศ. 2468 ก่อนเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)	6) ราคา พ.ศ. 2468 หลังเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)
สยามเกษตร บริษัท (มิสเตอร์เวสตันไฮลท์ ชาวเดนมาร์ก)	3,000	2437	14,400	111,000 [96,600] (22.66%)	75,000 [60,600] (17.94%)	48,000- 96,000 [33,600- 81,600] (5.9-9.45%)	120,000- 240,000 [105,600- 225,600] (1.63-9.5%)	240,000- 300,000 [225,600- 285,600] (9.5-10.29%)
นายถนอมยง สังกัด พระบรมโอรสาธิราช	2,520	2443	72,664	93,240 [20,576] (6.43%)	63,000 [-9,664] (-3.5%)	40,320- 80,640 [-32,344- 7,976] (-3.85-0.7%)	100,800- 201,600 [28,136- 128,936] (0.26-4.17%)	201,600- 252,000 [128,936- 179,336] (4.17-5.1%)
นายเทียม มหาตเล็กเวรเดช	2,400	2443	69,204	88,800 [19,596] (6.43%)	60,000 [-9,204] (-3.5%)	38,400- 76,800 [-30,804- 7,596] (-3.85-0.7%)	96,000- 192,000 [26,796- 122,796] (0.26-4.17%)	192,000- 240,000 [122,796- 170,796] (4.17-5.1%)

ชื่อ-สังกัด	จำนวนที่ (ไร่)	ปี (พ.ศ.)	1) ราคา ตอนซื้อโดย ประมาณ	2) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	3) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	4) ราคา พ.ศ. 2458 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	5) ราคา พ.ศ. 2468 ก่อนเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)	6) ราคา พ.ศ. 2468 หลังเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน แทนต่อปี)
นายร้อยโทพ่วง สังกัดกรมยุทธนาธิการ	2,055	2443	59,256	76,035 [16,779] (6.43%)	51,375 [-7,881] (-3.5%)	32,880- 65,760 [-26,376- 6,504] (-3.85-0.7%)	82,200- 164,400 [22,944- 105,144] (0.26-4.17%)	164,400- 205,500 [105,144- 146,244] (4.17-5.1%)
อาโตฟ มุลเลอร์ (บุตร พระปฏิบัติราชประสงฆ์)	2,100	-	7,350	77,700 [70,350] (48.15%)	52,500 [45,150] (38.78%)	33,600- 67,200 [26,250- 59,850] (9.35-13.9%)	84,000- 168,000 [76,650- 160,650] (1.94-12.29%)	168,000- 210,000 [160,650- 202,650] (12.29-13.22%)
สมเด็จพระนางเจ้า เสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ	2,000	-	7,000	74,000 [67,000] (48.15%)	50,000 [43,000] (38.78%)	32,000- 64,000 [25,000- 57,000] (9.35-13.9%)	80,000- 160,000 [73,000- 153,000] (1.94-12.29%)	160,000- 200,000 [153,000- 193,000] (12.29-13.22%)

ชื่อ-สังกัด	จำนวนที่ (ไร่)	ปี (พ.ศ.)	1) ราคา ตอนซื้อโดย ประมาณ	2) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)	3) ราคา พ.ศ. 2447 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)	4) ราคา พ.ศ. 2458 [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)	5) ราคา พ.ศ. 2468 ก่อนเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)	6) ราคา พ.ศ. 2468 หลังเดือนป่าสัก [ประมาณการ กำไร] (อัตราผลตอบแทน ต่อปี)
มิสเตอร์ชัมเดรสกี อ้าแดงวา	1,830	-	6,405	67,710 [61,305] (48.15%)	45,750 [39,345] (38.78%)	29,280- 58,560 [22,875- 52,155] (9.35-13.9%)	73,200- 146,400 [66,795- 139,995] (1.94-12.29%)	146,400- 183,000 [139,995- 176,595] (12.29-13.22%)
พระเจ้าน้อยงาเรอ กรม- ขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา (ต้นสกุลโสมกุล)	1,800	-	6,300	66,600 [60,300] (48.15%)	45,000 [38,700] (38.78%)	28,800- 57,600 [22,500- 51,300] (9.35-13.9%)	72,000- 144,000 [65,700- 137,700] (1.94-12.29%)	144,000- 180,000 [137,700- 173,700] (12.29-13.22%)
นายหวัง อ้าแดงเอี่ยม กับพวก	1,650	ก่อนปี 2437	7,920	61,050 [53,130] (22.66%)	41,250 [33,330] (17.94%)	26,400- 52,800 [18,480- 44,880] (5.9-9.45%)	66,000- 132,000 [58,080- 124,080] (1.63-9.5%)	132,000- 165,000 [124,080- 157,080] (9.5-10.29%)